

**ФІЛОСОФСЬКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРУ У ФОРМУВАННІ
МОДЕРНИХ ВИМІРІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
PHILOSOPHIC REPRESENTATION OF GENDER IN THE FORMATION
OF THE MODERNIST MEASURING OF THE UKRAINIAN CULTURE.**

Тетяна Анатоліївна Купцова

В статті осмислюються метафізичні аспекти гендеру в українській філософській думці початку двадцятого століття. Досліджуються особливості відображення соціокультурних аспектів статевого у процесі зародження модерної філософії.

В статье осмысливаются метафизические аспекты гендера в украинской философской мысли начала двадцатого столетия. Исследуются особенности отображения социокультурных аспектов полового в процессе зарождения модернистской философии.

Metaphysical gender aspects of the Ukrainian philosophy in the beginning of the XXth century is analysed in the article. The specific features of representation of social-cultural aspects of gender in the process of formation of the modernist philosophy is investigated.

Ключові слова: метафізичні аспекти, соціокультурні аспекти, модерна філософія, гендер, статева диференціація.

Ключевые слова: метафизические аспекты, социокультурные аспекты, модернистская философия, гендер, половая дифференциация.

Keywords: metaphysical aspects, social-cultural aspects, gender, modernist philosophy, sexual differentiation.

На першу чверть минулого ХХ століття в надрах української культури сформувався філософський світогляд, орієнтований на інтелектуальну традицію західного культурного модерну, яку яскраво представляв український філософ з діаспори І. Мірчук. Він підкреслював фемінність та чуттєвість української культури, її особливо шанобливе та цнотливе відношення до жінки. З точки зору філософа головними рисами жіночого та чоловічого національних гендерів є емоційність та сентименталізм, індивідуалізм та прагнення до «свободи», неспокій та рухливість, більш

психічні, ніж зовнішні, чутливість і ліризм, що найяскравіше виявляються в естетизмі.

Характеризуючи відображення глибинних основ світогляду нашого народу у творчому доробку XIX ст. І. Мірчук відмічав: «Драматичне письменство XIX віку приносить нам багатий вибір жіночих постатей, розуміється позитивних – національні героїні як Маруся Богуславка, чарівні дівчата, як Наталка Полтавка, жертви чоловічої злоби, як Шевченкова Катерина, або головна фігура відомої мелодрами «Ой не ходи Грицю» і врешті овіяні трагізмом пророчиці, як українська Кассандра» [3, С. 395-396]. До речі, творчість І. Мірчука є досить показовою у плані формування гендерних стереотипів, які свідчать про кризу традиційної української ментальності.

Дослідник філософської спадщини Мірчука Микола Шафовал ставить питання про те, чи можна взагалі вважати модернізм окремою культурною епохою. Він висновує: «Модернізм є метаепохою у філософському розумінні, бо він випрацював потрібні поняття та теорії власної праісторії і тим самим поєднався з кожною попередньою добою, так само, як ця попередня доба поєднується з ним самим» [7, С.558].

Стосовно визначення сутності та хронологічних рамок модернізму в нашій культурі досить не випрацювано прийнятної, чи хоча б достатньо доказової позиції. Одна з найкращих вітчизняних розвідок з цієї тематики належить С. Павличко, яка зазначала, що модернізм ніколи не був головною лінією нашої культури, але сьогодні викликає зацікавленість у зв'язку «... з теперішніми процесами модернізації ...» [5, С. 7-8]. Дослідниця наголошувала, що модернізм лише на початку 90-х років XX ст. «... став однією з центральних наукових проблем і навіть своєрідною науковою модою» [5, С.12]. Вона підкреслювала, що «в суті поняття «модернізм» закладено розуміння модерності й естетичне ставлення до неї» [5, С.13]. Модерність заснована на ідеї домінування людської раціональності, досягнення якої забезпечать беспрецедентний прогрес людства. В той же час

іраціоналізм, особливо літературний та філософський, представлений іменами Шарля Бодлера і Фрідріха Ніцше, став світоглядним фундаментом модернізму ХХ ст.

Іван Мірчук був виразником модерністських віянь у культурі в силу того, що його інтелектуальне зростання та становлення як філософа відбулося в умовах прощання з класичними формами мислення. М. Шафовал зазначає: «... філософський рух міжвоєнного періоду прощався з метафізикою, з людиною як такою, з суб'єктом, об'єктом, з опозицією об'єкта до суб'єкта, з свідомістю, свідомістю філософії, давньоєвропейським мисленням, значенням ідентичності, універсалізмом, правдою, красою, вищим і т.ін.» [7, С.559].

Однією з провідних проблем інтелектуального модернізму стає тема державотворчих змагань українців. Мірчук наголошував на тому, що філософія має національний характер і є способом саморефлексії нації. Зазначаючи, що «... донедавна деякі філософи відкидали національний характер філософії, виходячи з положень про те, що філософія як об'єктивна наука має стояти понад усіма виявами щоденного життя і позбувшись усяких елементів не загального характеру іти тільки за законами власного логічного розвитку» [4, С.387], філософ наполягав на тому, що модерність нації й модерність культури стоять у центрі культурного дискурсу ХХ ст. Він підкреслював, що «... філософія так само, як і наука представляють собою не витвір бездушного механізму чи незалежної від оточення одиниці, а твір живої людини, приналежність якої до спільности, в цім випадку нації, мусить відбиватися в її творчості. ... Суб'єктивні елементи, що знаходять свій вияв у філософії, залежать не тільки від їхнього логічно-систематичного розвитку та матеріальної і духовної організації автора, але вони обумовлені також його приналежністю до народу і раси» [4, С.387].

Протиставляючи українську філософію західноєвропейській, Мірчук називає її «філософією життя» і підкреслює, що її метою є шукання життєвої правди, суть якої вона ніколи не знаходить «... в чистій абстракції, в

безінтересовім пізнанню речей, а прагне виявитися практично в чуттєво-релігійному наставленні життя, в етичному ладі, в роз'ясненні світових подій. Але саме ці чинники мимоволі приносять із собою сильніший зв'язок з національними моментами, ніж це буває при абстрактних, відірваних від життя спекуляціях європейського думання» [4, С.388].

Характеризуючи основну складову духовного обличчя української нації, філософ говорить про «незвичайно тісний внутрішній зв'язок із тією землею, що на ній живе споконвіку народ» [4, С.389].

Мірчук характеризує український світогляд як виразно ідеалістичний, однак зауважує, що українці ніколи не демонстрували особливої схильності до теоретичних міркувань. Ідеалізм українців проявляється головним чином в тому, що «... всіма їхніми думками й вчинками керують не загальні категорії розуму, а в першу чергу суб'єктивні чинники, що своє джерело мають у почуванні та волі. Отже, не об'єктивна правда, якою вона представляється нашим очам, а «правда» з сильними домішками фантазії, «правда» така, якою ми хочемо її мати, творить підставу наших рішень та вчинків» [4, С.394]. Це демонструють великі особистості нашої культури, наприклад Іван Франко, який, незважаючи на гіркий досвід у своєму житті, вірить «... в людину, її вроджену доброту, її прагнення краси й моралі. Змальовані в його творах характери вказують деякі добрі сторінки, або щонайменше сліди позитивних рис, які можуть дозволити одиниці повернутися на шлях правди. Що люди з природи не злі, а тільки під впливом обставин змушені до поганих вчинків, – це для нього річ зовсім ясна. Деякі критики думають – що саме ця ідеалізуюча віра в людство дала Франкові попри найтяжчі розчарування та наклепи з боку своїх же земляків, моральну силу витримати на пості та божевільно багато працювати для добра власного народу і рідної культури» [4, С. 395].

Особливо схильні українці ідеалізувати жіноцтво, яке, на думку Мірчука, «... в українському громадянстві займає упривілейоване місце». Він зазначає: «В письменстві жінка виступає в таких шляхетних ідеалізованих

постатях, що мається враження, неначе б то її хиби служили не для обниження її вартости, але скоріш для підвищення її принади. ... Типів наскрізь негативних, таких як наприклад ... в Макбеті Шекспіра – тут взагалі немає. Поза повним фантазії поривом душі, спрагненої ідеалів, зникає майже цілковито розуміння справжньої дійсности» [4, С.395].

Індивідуалізм, притаманний українцям, призводив до придушення державотворчої традиції і «... тим самим перетворював історичне існування цілої нації в гру нескоординованих, відосередкових сил, що через брак поважніших змагань до скупчення мусіли стати катастрофою для майбутнього цієї людської спільноти» [4, С.397]. Джерела індивідуалізму Мірчук віднаходить у гіпотетично припущеному існуванні матріархату, як організаційного принципу родинного життя хліборобського населення України в добі неоліту [4, С.397].

Говорячи про превалювання чуттєвості та пориву над раціональним розмислом при прийнятті рішень чи започаткуванні будь-якої справи, науковець тим самим підкреслює превалювання «жіночих» рис у національній гендерній моделі. Він пише, що українці «здібні до безмежного захоплення, одушевлення, однаке після першої невдачі зневірюються в можливість остаточного успіху й з такою самою швидкістю попадають у стан повної розпуки й цілковитого знеохочення до подальшої праці. Замість триматися розуму, який каже йти витривало й уперто крок за кроком на вибраному шляху до остаточної мети, кидаються вони в обійми почувань, що самі, без обмеження регулюючими законами розуму, приносять і одиницям і спільнотам величезні шкоди» [4, С. 398-399]. Отже, можемо стверджувати, що Мірчук відповів на питання, яке намагаються вирішити сучасні українські науковці: «Жіночність України: її гордість чи трагедія?» [1, С. 45-60].

Продовжуючи традицію представників філософії серця, Мірчук наполягав на виключній ролі любові у житті українців. Особливе, майже побожне ставлення в українців до матері. Філософ підкреслював: «Велику роль в усіх сферах духовного життя українця відіграє любов, яка в першу

чергу виступає як своєрідна поява в відносинах між матір'ю та дитиною. Материнська любов у всіх можливих формах творить ту призму, через яку багато явищ приватного й публічного життя дістає своєрідне забарвлення. Любов охоплює велику кількість мотивів, що стало знаходять свій вираз у письменстві, пластичному мистецтві та музиці» [4, С.399].

Зауважуючи, що воля ніколи не була первнем української культури, Мірчук фактично доводить, що в ній превалюючою є фемінна, а не маскулінна гендерна модель. Кожне вольове зусилля українця, на думку Мірчука скеровується почуттям, а не розсудком. Науковець підкреслює, що «кермована почуттям, а не розсудком, воля не виявляє твердості, витривалості, плановості, а підлягає хитанням мінливих почувань, які в короткому часі попадають з одної екстремі в другу. В результаті бачимо побіч періодів напруженої майже надлюдської активності й захоплення, часи повної пасивності й неоправданної нічим розпуки» [4, С.401].

Мірчук глибоко аналізує особливості національної релігійності, підкреслюючи, що «універсальність, пошана перед кожним глибоко відчутним релігійним пафосом, терпимість супроти прихильників іншої віри, зацікавлення не формою, а в першу чергу змістом церковної догми – ось характерні риси українського духа на релігійному полі» [4, С.403-404].

Дослідники вважають, що в період другої світової війни в Україні та на еміграції існував розвинений жіночий громадський, культурний та політичний рух націоналістичного спрямування. В його межах свідомо не виділялись суто жіночі проблеми, не ставилося завдання жіночої емансипації, а існувала загальна ідеологічна установка на те, що із звільненням нації прийде звільнення жінки. Важливим є те, що цей суспільно-громадський рух витворив образ ідеальної жінки – жінки-лицаря. Велику роль у виокремленні такого образу зіграв один з радикальних українських інтелектуалів-націоналістів Д. Донцов. Особливість створеного Донцовим образу полягає в тому, що він не може бути зведений до двох традиційних жіночих іпостасей: жінки-матері, матері-України, яка народжує синів для героїчної борні за

національну свободу, чи ще більш традиційного образу відданої дружини, яка вірно і покійно чекає свого нареченого із визвольного походу проти різного роду окупантів неньки-України. За вірець жіночності Донцову слугувала Олена Теліга, творчість та інтелект якої він високо підносив, зокрема оцінюючи як надзвичайно глибоку та проникливу її аналітику поезії Шевченка, зауважуючи глибину та самотність розуміння літературною творчістю Кобзаря [2, С. 24].

Слід відмітити, що подаючи тип маскулітності, він фактично повторює Гоголя, створюючи образ героїчної національної маскулітності, вважаючи, що найбільш яскраво він зафіксований в козакові. Представник вітчизняної філософської думки до позитивних рис маскулітного героя відносив неспокій душі, прагнення до волі, борні та звитяг. Він говорив, що стихією козака є «чорне море, незмірний степ, дикий океан квітів, бездонна глибінь неба, клекіт орлів, і війна...» [2, С. 146-147]. Чоловічий світ з його суворим та героїчним життям Донцовим протипокладається жіночому, як повному туги, ніжності і любові. Маскулітність та фемітність Донцов описує як «дві духові стихії – «мирні слов'яни» і козацтво, люди, закохані в тиші й безпеці домашнього життя з його милими, але вузькими приємностями, і ватага лицарська; перечуленість – і суворість, ліризм – і трагізм, ніжність – і мужність, пристосування до життя, і формування його на свій кшталт, пасивність і героїзм...» [2, С. 147]. Попри повагу до жінки-лицаря, жінки-творця Донцову не вдалося відійти від традиційних стереотипних уявлень, які відобразили сутність фемітного у таких основних рисах, як пасивність, чулість, іраціоналізм, сентименталізм, м'якість тощо, а маскулітність, відповідно, наділили волею, розумом, героїзмом, мужністю, лицарською честю, відвагою. Донцов підкреслював, що серед українського жіноцтва зустрічаються справжні козачки, рідкісні винятки, перлини із родинно-материнського кола українського жіноцтва, які за силою характеру та відвагою дорівнюються не просто чоловікові, але лицареві. Тому, фактично, мислитель двоподіл українського людства веде не за статевою

ознакою, а за віднесенням людини до типу лицаря-козака та усіх інших. «Цей духовий двоподіл людності України виразно відчував Шевченко, – писав Д. Донцов. – А вся його життєва філософія і сам він, в широкому сенсі, як тип певного душевного і духовного складу, певної верстви людності, яка надавала тон і кольорит Україні, і якої члени були і в «лицарстві Запорозькім», і в чернецтві, і серед жіноцтва тої провідної касті» [2, С. 147]. Наполягаючи на тому, що для Шевченка жіночий ідеал співвіднесений з такою якістю, як шляхетність, Донцов підкреслює: «Цей ідеал він бачив не в солодкій малоросійській Марусі, жертві соціальних умов або власного темпераменту, хоч ніхто так не брав її долю до серця, як він; – ні в зальотній кокетці (напр. «У перетику ходила» або «У тієї Катерини»). Його ідеалом жінки була козачка, як от «вдова», що від запорожця «сина привела і у військо віддала, а сама на прощу в Київ в черниці пішла». Або як Мар'яна, дружина Микити Гайдая, яку він любить за те, що вона козачка, яка любить свою країну, в Гайдаю любить «славу отчизни, обожає її нескорених вождів», про яких співають наші кобзарі-трубадури...» [2, С. 150]. Як вже зазначалося вище, для самого Донцова таким ідеалом була Олена Теліга, про твори якої він писав з великою симпатією: «Не знайти в них «тріпотнопестливих» або «рожево мрійних» барв, часто уживаних нашими ліриками. Не знайти теж сірости брудно-рожевих чи брудно-голубих красок, які роблять такими нудно одноцвітними вірші перечулених естетів. Найбільш не терпить вона сірости! Не знайдете в неї півтонів, ані невиразних переходів від одної до другої барви. Натомість всі барви яскраві, блискучі. Пишно цвітний малюнок з контрастних барв – не холодних, а гарячих» [6, С. 41]. Пафосний героїчний жіночий типаж, змальований Д. Донцовим, не міг утримувати в собі ні болючих жіночих переживань, ні непорозуміння з близькими, зокрема з дітьми, яких зазнавали реальні жінки, що присвятили життя боротьбі за волю України.

Отже, критичне осмислення метафізичних аспектів гендеру в українській філософській думці XIX – першої половини XX ст. свідчить про

те, що особливостями відображення соціокультурних аспектів статевого у процесі зародження модерної філософії є представленість національної культури як тотожної жіночій долі та світу жіночого буття. Аналіз традиційного для української культури моделювання фемінного та маскулінного доводить, що атрибутивні параметри української парадигми гендеру зумовлені специфічними рисами національного характеру, як то екзистенційність, етична пріоритетність, індивідуалізм, волелюбність, толерантність. Маскулінне в нашій традиції завжди пов'язувалося із архетипічним ідеалом свободи. Але і для фемінного, і для маскулінного особливого значення набуло моральне розуміння свободи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовська І. М. Політична роль жінки у сучасному українському суспільстві / Ірина Миколаївна Грабовська // Політична нація: генеза, стан, перспективи. Монографія. – К.: НІСД, 2004. – С. 297-309.
2. Донцов Д. І. Незримі скрижалі кобзаря (Містика лицарства запорозького / Дмитро Іванович Донцов. - Торонто, Онт., Канада, Накладом Видавництва «Гомін України», 1961. – 231с.
3. Мірчук І. Григорій Савич Сковорода: Замітки до історії української культури / Іван Мірчук // Філософські студії / За ред. М. Шафовала і Р. Яремка. Серія: Монографії. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 2006. – 582 с.
4. Мірчук І. Світогляд українського народу: Спроба характеристики / Іван Мірчук // Філософські студії / За ред. М. Шафовала і Р. Яремка. – Мюнхен: Український Вільний Університет. – Серія: Монографії. – С. 383-409.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія / Соломія Павличко. –К.: Либідь, 1999. – 2-е вид. – 447 с.
6. Червак Б. Олена Теліга. Життя і творчість / Богдан Червак – К.: Вид. ім. О. Теліги, 1997. – 64 с.
7. Шафовал М. Іван Мірчук як філософ / Мірчук І. Філософські студії / За ред. М. Шафовала і Р. Яремка. Серія: Монографії // Микола Шафовал. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 2006. – 582 с.